

بررسی ارتباط سازمان فضایی و شیوه زندگی در خانه‌های حیاطدار دهه پنجاه تا نود شهر ایلام*

علمی پژوهشی

سارا مرادیگی**

سارا جلالیان***

امید دژدار****

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

چکیده

در حوزه محیط و رفتار، سازمان‌دهی فضایی خانه و شیوه زندگی همواره در یک ارتباط دوسویه با یکدیگر بوده‌اند. تغییرات سازمان‌دهی فضایی خانه به‌شکلی کاملاً ملموس بر شیوه زندگی ساکنانش تأثیرگذار بوده است. شیوه زندگی در هر خانه در ارتباط مستقیم با فرهنگ، فعالیت‌های روزمره و قوانین اهالی خانه است که تغییرات آن‌ها قابل مشاهده و کاوش می‌باشد. با بررسی شیوه زندگی نیز می‌توان به فهم و خوانشی درست از علل شکل‌گیری فضاهای داخلی خانه‌ها و در نتیجه تغییرات سازمان‌دهی آن‌ها رسید. در راستای رسیدن به این هدف، نمونه‌هایی از خانه‌های معاصر حیاطدار شهر ایلام از دهه پنجاه تا نود به‌طور جداگانه در هر دهه انتخاب شده است که همگی آن‌ها دو ویژگی مهم دارند: یکی اینکه در شهر شاخص نیستند و عمومیت بیشتری دارند؛ دیگر اینکه برای مطالعه رفتاری داخل خانه‌ها قابل دسترس‌اند. نمونه‌ها به‌ترتیب براساس دهه و محل قرارگیری حیاط نسبت به ساختمان از A1 تا E4 کدگذاری شده‌اند. روش تحقیق در این پژوهش موردی، ترکیبی است شامل روش‌های تفسیری و تطبیقی با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، مشاهده و دسته‌بندی داده‌های رفتار و شیوه زندگی، به‌دست‌آمده از مصاحبه با ساکنان توسط نرم‌افزار مکس کیودا. نتایج نشان از تغییرات در سازمان‌دهی فضایی خانه‌های حیاطدار شهر ایلام دارد. این تغییرات فقط مرتبط به محل قرارگیری حیاط نسبت به ساختمان نیست، بلکه مربوط به دهه ساخت خانه نیز هست و با توجه به تغییرات در فرهنگ و شیوه زندگی اهالی شهر قابل پیگیری است. با توجه به این پژوهش، این تغییرات مربوط به تعداد فضاها، نام آن‌ها، محل قرارگیری در پلان، همچنین نوع و تعداد فعالیت‌های هر کدام در دهه‌های مختلف از پنجاه تا نود است؛ اما با توجه به فرهنگ غنی مردم کرد بومی، همچنان در شیوه زندگی ساکنان اهمیت به مهمان و جانمایی بهترین قسمت خانه به فضای پذیرایی مشاهده می‌شود. حیاط نیز از جمله فضاهایی است که تقلیل کاربری و تغییر مبلمان داشته که در بحث‌ها بیان شده است.

کلیدواژه‌ها:

شیوه زندگی، نظام رفتار، سازمان فضایی خانه، شهر ایلام.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان تبیین رابطه هم‌پیوند ساختار فضایی و رفتار در خانه‌های حیاطدار دهه پنجاه تا دهه نود در شهر ایلام به راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان است.

** دانشجوی دکتری، گروه معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی

*** استادیار گروه معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، نویسنده مسئول، jalaliansara@yahoo.com

**** استادیار گروه معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی

پرسش‌های پژوهش

۱. ساختار فضایی خانه‌های حیاطدار شهر ایلام در دهه‌های پنجاه تا نود شمسی دچار چه تغییر و تحولاتی شده

است؟

۲. روند تغییرات ساختار فضایی این خانه‌ها و ارتباط آن با رفتار ساکنان آن‌ها در این دوران چگونه است؟

مقدمه

طبق تعریفی از استاد پیرنیا، خانه جایی است که ساکنان آن احساس ناراحتی نکنند و اندرون خانه یا جایی که زن و بچه زندگی می‌کنند، می‌بایست تنوع زیادی داشته باشد تا خستگی احساس نشود. مسکن فقط یک سازه و سرپناه نیست، اما یک مفهوم چندرشته‌ای دارد. نهادی است که برای دستیابی به چندین هدف نهادینه شده است (al et Nadoomi, 2022). برای درک بهتر از وضعیت امروز، یکی از راهکارها می‌تواند سنجش ارتباط بین ساکن و مسکن در خانه‌های معاصر باشد تا با مقایسه با آنچه امروز شاهد آن هستیم، بتوانیم نقایص را برطرف کنیم (لطیفی و مهدوی‌نژاد ۱۴۰۱). مسئله اصلی تحقیق این است که با توجه به تغییر پیش‌آمده در شیوه زندگی، ساختار فضایی خانه‌های حیاطدار چگونه خود را با این تغییر همگام کرده و این تغییرات در خانه‌های جدید چگونه به اجرا درآمده‌اند. همچنین در این مقاله به نقش و جایگاه حیاط خانه‌ها در دوره‌های زمانی مختلف پرداخته شده است. بنابراین الگوهای مختلف ساختار فضایی خانه‌ها با توجه به محل قرارگیری حیاط نسبت به ساختمان، در بازه‌های مختلف زمانی با یکدیگر مقایسه شده است. دوره زمانی‌ای که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد، دهه پنجاه تا نود است؛ زیرا شروع گرایش به معماری جدید در شهرهای ایران برطبق نوشته‌های کتاب معماری معاصر ایران نوشته بانی مسعود از این دهه است. دهه پنجاه تا قبل از انقلاب به‌عنوان معماری دوره پهلوی در نظر گرفته شده است؛ اما در مورد چگونگی تقسیم‌بندی معماری پس از انقلاب بایستی بیان شود که صاحب‌نظران در این زمینه قائل به نظرهایی گوناگون‌اند (بهادری، منصوری، و سلیمانی ۱۳۹۵). در این رساله با توجه به موضوع مورد بررسی یعنی خانه‌های مسکونی، به یک تقسیم‌بندی زمانی نیاز است. بنابراین خانه‌ها از دهه پنجاه تا نود مورد بررسی قرار خواهد گرفت. بستر مطالعاتی شهر ایلام انتخاب شده که از مهم‌ترین علل انتخاب آن، تازگی این سری از مطالعات مسکونی در این شهر است. تاکنون مطالعاتی در زمینه ساختار فضایی و رفتار در خانه‌های مسکونی این شهر صورت نپذیرفته است. از دلایل دیگر انتخاب این شهر شاید بتوان به وجود انواع خانه‌های با سال ساخت متفاوت در کنار هم اشاره کرد. خانه‌هایی که از دهه پنجاه تاکنون در شهر ایلام ساخته شده، بسیار زیاد و با ساختارهای متنوع‌اند؛ لذا لازم می‌نماید که شاخصی به این خانه‌ها اضافه شود که در طول دوره زمانی یادشده قابل بررسی و پیگیری باشد و یافته‌های مربوط به آن کارا تر باشند. بنابراین خانه‌های حیاطدار ایلام در بازه زمانی دهه پنجاه تا نود برای بررسی رابطه دوسویه میان رفتار و ساختار فضایی انتخاب گردید. آنچه در این مقاله بررسی می‌شود، نوع فعالیت در قرارگاه رفتاری خانه در بازه زمانی دهه پنجاه تا نود شمسی است که مربوط به شیوه زندگی افراد و نظام فعالیت در خانه‌های مسکونی می‌باشد که شامل غذا خوردن، خوابیدن و سایر فعالیت‌های روزانه آن‌ها می‌شود.

۱. مبانی نظری پژوهش

موضوع خانه ایرانی و فرهنگ زندگی، در پژوهش‌های مختلف بررسی و تحلیل شده است؛ همچنین در شهرها، نه معماری مسکونی که ساختمان‌سازی بدون معماری فراگیر شده است (حائری ۱۳۸۸). در این میان، مقصر دانستن تنها یک عامل در این دگرگونی‌ها، درحقیقت نادیده انگاشتن نقشی است که سایر عوامل داشته‌اند. تأثیر متقابل محیط و رفتار (EBS) بر یکدیگر موضوع مطالعات بسیاری از محققان بوده است (لنگ ۱۳۸۱؛ راپاپورت ۱۳۹۱؛ فون مایس ۱۳۸۶؛ الکساندر ۱۳۸۷). در زمینه بررسی سازمان‌دهی فضایی در خانه‌های مسکونی تحقیقات بسیاری انجام شده است؛ همچنین تحقیقاتی در زمینه ارتباط سازمان‌دهی فضایی و فرهنگ انجام گرفته است (راپاپورت ۱۳۸۸؛ حائری مازندرانی

۱۳۸۸؛ برادران هروی و حمزه‌نژاد (۱۴۰۰). تحقیقات میدانی درزمینه مستندسازی ساختمان‌ها و جمع‌آوری داده‌ها از فضاها سبب تبیین و درک بهتر رابطه بین فضاها و رفتار ساکنان آن‌ها در طی دوره‌های مختلف ساخت‌وساز می‌شود (حمزه‌نژاد و رادمهر ۱۳۹۶).

خوانش و فهم ویژگی‌های شیوه زندگی بومی و سیستم‌های فعالیت ناشی از آن بسیار مهم است؛ زیرا آن‌ها به ویژگی‌های خاص استقرارها و محیط‌ها انجامیده و آن‌ها را تنوع بخشیده است. لذا شیوه زندگی و سیستم فعالیت، هر دو باهم، در تحلیل و طراحی بسیار مفیدند (مداحی و معماریان ۱۳۹۶؛ ۷۱؛ Nadoomi et al. 2022). برای همین است که بررسی فرایندهای رفتاری - محیطی ما را در اصلاح کردن محیط‌های نامناسب در محیط کالبدی هدایت خواهد کرد. شاخصی که در پژوهش مورد سنجش قرار گرفته، رفتار است. برای شروع بحث در مورد رفتار ابتدا باید اجزای رفتار را شناخت که شامل فعالیت، نظام یا الگوی فعالیت است. به این ترتیب نمودار فعالیت‌ها، الگوی موجود رفتار را بیان خواهد کرد (Zamani et al. 2022). فعالیت‌ها را از حیث کمیت، کیفیت، حالت، مقیاس و مانند آن برحسب پنج مشخصه قابل بررسی می‌دانند: نوع فعالیت، تراکم فعالیت، تمرکز فعالیت، مقیاس فعالیت و زمان فعالیت. این الگو بیان‌کننده انتظام فعالیت‌هاست (مرتاض هجری، یزدانفر، و حسینی ۱۴۰۰).

رفتار در واقع نحوه انجام فعالیت است و فعالیت‌ها به‌خودی‌خود مجردند؛ آنچه تفاوت دارد نحوه انجام این فعالیت‌هاست. دومین عامل تأثیرگذار بر الگوهای رفتار انسان‌ها، خصوصیات فیزیکی - کالبدی محیط است. این انسان بود که با توجه به فرهنگ خود و الگوهای رفتاری ناشی از آن فرهنگ، محیط پیرامون خود را به وجود می‌آورد. امروزه این محیط ساخته‌شده دست بشر است که رفتارها را تعیین می‌کند (بحرینی ۱۳۸۶، ۲۰). در سال ۱۹۳۸، «ورث» محیط انسان ساخت را به‌مثابه «شیوه زندگی» لحاظ نمود و با مشاهدات عمیق و ثبت فعالیت‌ها در دوره‌های زمانی خاص، الگوهای فعالیت و رویدادهای جاری رفتار را مورد مطالعه قرار داد. اینکه این انتخاب‌ها چگونه قابل بیان شده و در بستر زندگی متجلی می‌گردد، از اهمیت برخوردار است (دانشگرمقدم ۱۳۸۹).

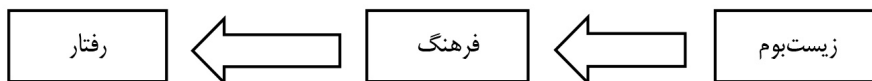

تصویر ۱: نظام رفتاری فعالیت

بیشتر نظریه‌پردازان حوزه معماری و فرهنگ بر تأثیر شکل و کالبد فضا بر شیوه زندگی و رفتار انسان تأکید دارند؛ زیرا فرم، شکل و سازمان فضایی خانه‌ها در یک همسایگی می‌تواند زندگی ساکنانش را حمایت یا مختل نماید (مداحی و دیگران ۱۳۹۷). این مقاله زمینه‌های مطالعه رابطه مکان‌ها و فعالیت براساس شیوه زندگی ساکنان را فراهم آورده‌اند. در این راستا با مشاهدات عمیق و ثبت فعالیت‌ها در دوره‌های زمانی خاص، الگوهای فعالیت و رویدادهای جاری رفتار مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

در این زمینه سوابق تحقیقی حاکی از توجه به سه حوزه اصلی است (Gump and Adelberg 1978):

- ساکنان، رفتار و تجارب ساکنان یا به‌طور کلی محیط انسانی؛
- محیط عینی؛
- شیوه زندگی، تغییرات، قابلیت‌ها و شایستگی‌هایی که در محیط تثبیت شده‌اند و رویدادهای جاری رفتار را شکل می‌دهند.

تصویر ۲: تأثیر فرهنگ بر رفتار و محیط طبق نظر Berry

فضا را در ارتباط با فعالیت می‌توان در سه زمینه بررسی کرد:

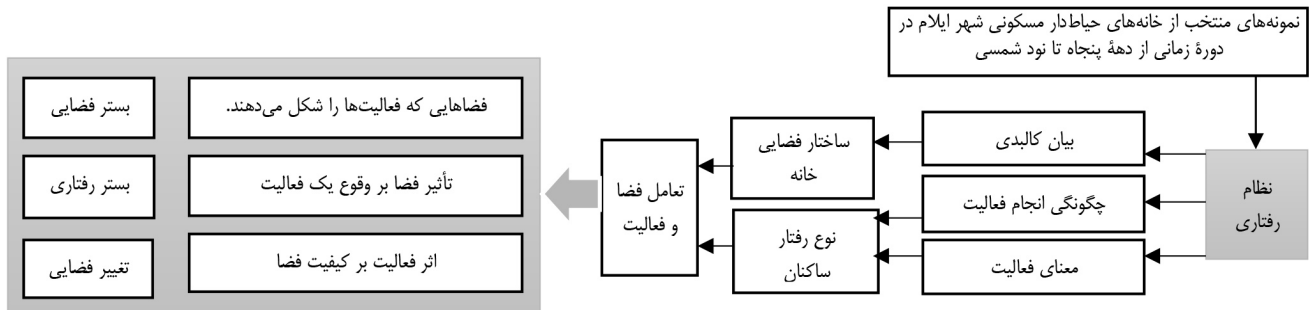
۱. بستر فضایی مورد نیاز یک فعالیت: از آنجاکه یکی از ویژگی‌های انجام برخی فعالیت‌ها مکان است، بدیهی است که فضای مناسب خود را می‌طلبد. در مورد فعالیت‌های دیگر نیز فضایی را بستر مناسب یک فعالیت می‌نامیم که رواج و تواتر و مدت‌زمان فعالیت در آن نسبت به سایر فضاها بیشتر است.
۲. تأثیر فضا بر وقوع انواع فعالیت: در مورد فعالیت‌های ضروری به دلیل وجه اجباری آن‌ها تأثیر محیط مادی و فضای کالبدی بر تعدد، تواتر و زمان این فعالیت‌ها چندان زیاد نیست؛ درحالی‌که وقوع فعالیت‌های انتخابی اصولاً منوط به شرایط مناسب محیط و فضای کالبدی است.
۳. اثر فعالیت بر کیفیت فضا و حالتی که فضا در برابر فعالیت اتخاذ می‌کند. فضا در رابطه با فعالیت می‌تواند حالت‌های مختلفی به خود بگیرد؛ از جمله این حالات می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:
 - تجمع یا پراکندگی: فضا می‌تواند به گونه‌ای باشد که باعث تجمع فعالیت‌های مختلف گردد.
 - تلفیق یا تفکیک: فضا می‌تواند امکان تعامل فعالیت و افراد را با یکدیگر و در کنار هم فراهم سازد؛ بدین طریق که افراد درگیر در یک فعالیت در عین حال بتوانند به درجات مختلف در فعالیت‌های هم‌جوار هم دخیل گردند.
 - جذب یا دفع: فضا می‌تواند به گونه‌ای باشد که فعالیت‌های مختلف را درون خود فراخواند و بستر مناسب را برای آن‌ها فراهم آورد. از طرفی فضا می‌تواند چنان باشد که هر فعالیت انتخابی را دفع نماید و فقط به فعالیت‌های ضروری اجازه بروز دهد.
 - باز و بسته بودن فضا: فضا می‌تواند بر روی فعالیت‌های فضای مجاور از طریق پشت کردن به آن‌ها، وجود موانع فیزیکی، فاصله زیاد و... مسدود باشد. همچنین فضا می‌تواند فعالیت‌های مختلف را به خود راه داده و حتی دعوت نماید (پاکزاد ۱۳۸۵، ۴۷).

مطلب مورد بررسی در این مقاله، تغییرات فضایی منجر به تغییرات رفتاری و نیز تغییرات رفتاری منجر به تغییرات فضایی است. رابطه انسان - محیط رابطه‌ای دوسویه است؛ هر دو به نوعی بر هم تأثیر گذارده و از هم متأثر می‌شوند. «الگوی رویدادهایی را که بر زندگی در بناها و شهرها غالب است، نمی‌توان از فضاهایی که در آن رخ می‌دهند، جدا کرد» (Alexander 1977). «محیط و رفتار آن قدر در هم تنیده شده‌اند که به‌سختی می‌توان آن‌ها را از هم تفکیک کرد. رفتار را نمی‌توان مستقل از رابطه درونی آن با محیط درک کرد؛ رفتار را باید در بستری محیطی تعریف کرد» (آلتمن ۱۳۸۲، ۲۵۲). در این مقاله، شیوه زندگی افراد در سطوح فردی، گروهی و جمعی بررسی می‌شود. در زیر مدلی از چارچوب نظری این مقاله، برای فهم بهتر، موارد مورد نظر این پژوهش نمایش داده شده است. حال با دانستن رابطه متقابل محیط و رفتار، وقت آن است که بستر مطالعاتی خود را بهتر بشناسیم. متغیر رفتار که مد نظر این مقاله است، یعنی شیوه زندگی که در راستای نظام فعالیت‌ها جا گرفته و شامل چگونگی انجام فعالیت‌ها و معنای فعالیت‌هاست که همگی شامل سه شاخص نحوه استفاده از فضا، فعالیت روزانه و انگیزه‌ها شده و در نهایت به نظام فعالیت در خانه رسیده است. رسیدن به نحوه تعامل فضا و فعالیت که خود شامل سه شاخص می‌شود: بستر فضایی، بستر رفتاری و تغییر فضایی (پاکزاد ۱۳۸۵، ۴۷). در نهایت با دانستن این دسته‌بندی در مورد فضاهای خانه به هدف رساله رسیده‌ایم.

۲. فرایند انجام پژوهش

۲.۱. روش پژوهش

در این تحقیق با توجه به هدف آن که دستیابی به ارتباط دوسویه ساختار فضایی و رفتار است، از روش ترکیبی استفاده

تصویر ۳: مدل مفهومی متغیرهای مورد بررسی مقاله

شده است. بررسی رابطه ساختار فضایی و رفتار از گونه پژوهش موردی است که شامل روش‌های توصیفی، تحلیلی و قیاس تطبیقی می‌شود (طاهری سرمد، عینی‌فر، و شاهچراغی ۱۴۰۰). با ابزاری همچون مطالعات کتابخانه‌ای، مشاهده، مصاحبه با ساکنان خانه‌ها و جدول‌سازی اطلاعات به‌دست‌آمده، خوانش و شناخت شیوه زندگی و ساختار فضا صورت پذیرفته است. در این پژوهش، مصاحبه به‌صورت حضوری از افراد یا گروهی از ساکنان نمونه‌های موردی صورت پذیرفته است. مصاحبه در ساعات مختلف روز انجام گرفته که افراد از همه سنین بتوانند در مصاحبه حضور داشته باشند. مصاحبه شامل دو بخش است: بخش اول، اطلاعات مختصری از ساختمان، سال ساخت، متراژ، ساکنان و فهرست فعالیت‌های روزانه (روزمره)؛ بخش دوم، فضاها و فعالیت‌های انجام‌شده هر یک از افراد در فضاها که مربوط به فرهنگ سکونت و شیوه زندگی ساکنان خانه می‌شود. اگرچه هیچ‌یک از تدابیر عنوان‌شده به‌طور مطلق کیفی به شمار نمی‌آیند، پرسش‌های پوشش‌دهنده به تحقیق و خط‌مشی کلی حاکم بر آن، کیفی است. بنابر مطالب عنوان‌شده و نیز مدل اولیه ارائه‌شده، متدولوژی پیشنهادی دربرگیرنده مراحل زیر است:

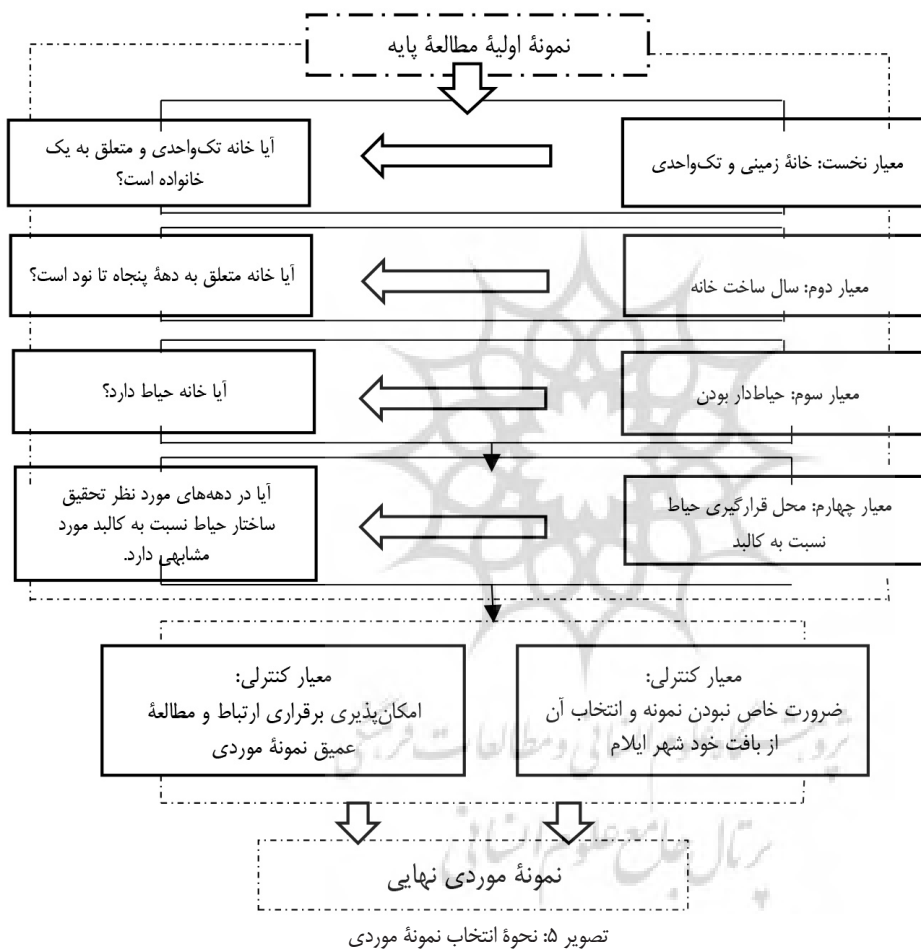
تصویر ۴: ساختار پژوهش (گام‌های پژوهش)

این پژوهش فرضیه ندارد و فرضیه‌محور نیست؛ زیرا به‌صورت کیفی نتیجه‌گیری می‌شود و نتیجه پژوهش تبیین مدل رابطه دوطرفه ساختار فضایی و رفتار است. پرسش‌ها در این رساله و جواب به آن‌ها می‌تواند پژوهش را به جلو هدایت کند. سؤال اصلی این رساله این است که روند تغییرات ساختار فضایی خانه‌های حیاطدار شهر ایلام و رفتار ساکنان آن‌ها در طی دوره‌های مختلف زمانی معماری از دهه پنجاه تا نود چگونه است؟

۲.۲. گونه‌شناسی و معرفی نمونه‌های موردی در شهر ایلام

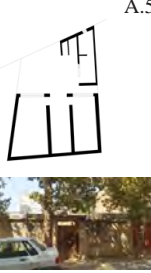

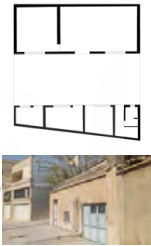

با توجه به کمبود مطالعات در زمینه تحلیل رابطه میان رفتار و ساختار فضایی یا تغییرات این رابطه در طی سالیان مختلف در خانه‌های شهر ایلام و در راستای تحقق این موضوع و درعین حال گسترده‌گی آن، از میان گونه‌های مختلف خانه،

خانه‌های حیاطدار با توجه محل قرارگیری حیاط نسبت به ساختمان و سال ساخت انتخاب و در جدول ۱ دسته‌بندی شده‌اند. به‌منظور به حداقل رساندن تأثیرات زمینه بر مطالعه مورد نظر، نمونه‌های موردی از ناحیه خاصی از شهر ایلام انتخاب نشده است و نیز خانه‌هایی انتخاب شده که عمومیت بیشتری در شهر داشته باشند. همچنین در مورد خانه‌های با سال ساخت دهه پنجاه و شصت خانه‌هایی انتخاب شده است که ساکنان آن‌ها از همان دهه تاکنون در آن خانه ساکن بوده‌اند.

همان‌طور که در تصویر ۵ نشان داده شده است، معیار خاص نبودن نمونه موردی در شهر ایلام و داشتن پلانی متداول و همچنین در دسترس بودن ساکنان آن‌ها برای مصاحبه و برقراری ارتباط با آن‌ها دو معیار نهایی و کنترلی مقاله بوده‌اند. در نهایت، تعداد ۲۴ خانه در پنج دسته زمانی تقسیم‌بندی شده است. در دهه نود نمونه‌ای با حیاط در وسط یافت نشد. نمونه‌ها براساس سال ساخت به دسته‌های پنج‌گانه (A, B, C, D, E) و براساس محل قرارگیری حیاط نسبت به خانه، در دسته خود از ۱ تا ۵ کدگذاری شده‌اند. مانند A1, A2 و... در تصویر زیر محل قرارگیری حیاط نسبت به ساختمان در نمونه‌های موردی نشان داده شده است. به ترتیب حیاط در جلو، پشت، وسط، بیش از یک طرف، یک سمت راست یا چپ ساختمان انتخاب شده است.

جدول ۱: معرفی نمونه‌های موردی براساس سال ساخت و هندسه پلان

ردیف	حیاط در ۲ یا ۳ سمت خانه	حیاط در مرکز	حیاط در قسمت پسین خانه	حیاط در سمت راست یا چپ	حیاط در قسمت پیشین خانه
دهه پنجاه	A.1 	A.2 	A.3 	A.4 	A.5
دهه شصت	B.1 	B.2 	B.3 	B.4 	B.5
دهه هفتاد	C.1 	C.2 	C.3 	C.4 	C.5
دهه هشتاد	D.1 	D.2 	D.3 	D.4 	D.5
دهه نود	E.1 	E.2 	E.3 	E.4 	

۳. مطالعات بر روی نمونه‌های موردی

رویکرد مطالعاتی رفتار در این پژوهش روان‌شناسی محیط است که براساس آن مصاحبه‌ای هدفمند و باز با ساکنان خانه‌های مسکونی مورد انتخاب (۲۴ خانه نمونه موردی) تنظیم شده است. مصاحبه‌های به‌دست‌آمده بیش از ۷۴ صفحه است؛ زیرا در تعدادی از خانه‌ها از چندین ساکن مصاحبه صورت گرفته است. اطلاعات به‌دست‌آمده نظام‌فعالیت، رفتار و کالبد را در خانه‌های مسکونی حیاط‌دار دهه پنجاه تا نود شمسی مشخص نموده است. با توجه به اینکه شیوه زندگی مجموعه‌ای از عملکردهای روزانه و فعالیت‌های انسان تعریف شده است، به‌منظور بررسی همه‌جانبه آن، به تعریفی عملیاتی و سطح‌بندی آن براساس فعالیت‌های ساکنان خانه‌های گذشته تا امروزی نیاز است (معروفی، بمانیان، و یگانه ۱۴۰۰). سؤالات مصاحبه از پیش اندیشیده و تعیین شده است؛ بنابراین ساکنان بلافاصله در جریان پرسش‌ها قرار می‌گیرند و تجارب و خاطرات کودکی خود را بیان می‌کنند. هدف کسب اطلاعات معین درباره شیوه زندگی و نظام رفتاری ساکنان است.

جدول ۲: تحلیل سؤالات مصاحبه

ردیف	سؤالات پژوهش	کالبد	رفتار
۱	فضاهای خانه را که روزانه از آن‌ها استفاده می‌کنید، نام ببرید.	نام فضاها	
۲	در هر فضا توضیح دهید که چه فعالیتی را انجام می‌دهید؟		فعالیت‌های روزانه (زیستی، معیشتی)
۳	آیا جانمایی فضاها چه میزان با فعالیت‌هایشان (فعالیت‌های روزانه) هم‌خوانی دارند و متناسب هستند؟ (فرم فضا، ارتباط با بقیه فضاها، محصوریت، نور، تهویه، مناسب برای زندگی است.)	دسترسی، رابطه‌ها، محصوریت (باز، بسته، نیمه‌بسته یا نیمه‌باز)	
۴	آیا فضاهای مناسب برای گرد هم آمدن افراد در مکان زندگی شما وجود دارد؟ در این صورت نام فضاها را بیان کنید. (ویژگی کالبدی آن: ابعاد، نور، زمان، جنسیت)	دسترسی، رابطه‌ها، محصوریت	فعالیت اجتماعی
۵	چه فعالیت‌هایی در حیاط انجام می‌شود؟ آیا این فعالیت‌ها با موقعیت و کالبد حیاط هماهنگ هستند؟	دسترسی، رابطه‌ها بین فضای حیاط و سایر فضاها	فعالیت‌های حیاط
۶	به‌طور کلی اعضای خانواده چه مدت از روز و برای انجام کدام فعالیت از حیاط استفاده می‌کنند.		فعالیت‌های حیاط
۷	ارتباط حیاط با سایر فضاها چگونه است؟	ارتباطات حیاط	
۸	آیا مراسمات فرهنگی یا مذهبی خاصی در خانه انجام می‌دهید؟ در صورت وجود، در کدام فضا یا کدام ویژگی کالبدی صورت می‌گیرد؟	دسترسی، رابطه‌ها، محصوریت	فعالیت فرهنگی، مذهبی
۹	چه فعالیت‌هایی را دوست دارید در تنهایی خود انجام دهید؟	عرضه‌بندی (خصوصی و...)	فعالیت روزانه
۱۰	آیا فضایی برای خلوت اعضای خانه وجود دارد؟ در کجا جانمایی شده است؟ آیا سروصدا یا عامل مزاحمی وجود دارد؟	عرضه‌بندی (خصوصی و...)	فعالیت روزانه
۱۱	آیا ارتباط با همسایه‌ها وجود دارد؟ در صورت وجود در کدام فضا انجام می‌شود؟		فعالیت اجتماعی

اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه توسط نرم‌افزار مکس کیودا (MAXQDA) کدگذاری شده است. خانه‌های دهه پنجاه و شصت، همان‌طور که ساکنان آن‌ها اذعان داشته‌اند، نام قدیم فضاهای داخلی خود را حفظ کرده‌اند، ولی به‌دلیل کاهش جمعیت (ازدواج بچه‌ها، فوت یکی از والدین، واگذاری خانه به نسل بعدی که کم‌جمعیت‌اند) کاربری گذشته را ندارند؛ لذا از ساکنان در مورد کاربری فضاها در همان زمان ساخت پرسش شده است. با در نظر گرفتن کاربری اکنون آن‌ها، مشابهت یا تفاوت رفتار در آن‌ها مشخص شده است؛ ولی اسم فضاها در زمان حال تغییر کرده و نسل دهه هفتاد و هشتاد این شهر به‌ندرت نام فضاهای داخلی معماری گذشته خود را می‌دانند. اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها درباره نام فضاهای داخلی در دهه‌های پنجاه و شصت تحت عنوان فضاهایی که به‌طور عمده در خانه‌های بومی ایلام بوده و کاربری آن‌ها بیان شده، عبارت‌اند از:

- دالان: فضای سرپوشیده که به کوچه و حیاط مرتبط است. محل ملاقات‌های کوتاه نیز بوده است.

- ورترمه: فضای ارتباطی سرپوشیده که معمولاً در مرکز پلان خانه یا بخش ورودی جانمایی می‌شد. درهای فضاهایی همچون پذیرایی، نشیمن، اتاق‌ها و آشپزخانه به این فضا باز می‌شود. در فصل گرما نیز برای نشستن یا خوابیدن مورد استفاده بوده است.

- اتاق لیل‌های (L شکل): این اتاق شبیه حرف ال لاتین و برای پذیرایی از مهمان است. معمولاً در دل یک دیوار آن بازشویی تعبیه می‌شده که با حفظ محریمیت مواد غذایی و وسایل پذیرایی از آشپزخانه به این فضا، برای پذیرایی از مهمان غریبه منتقل شود.

- کارخانه: همان آشپزخانهٔ امروزی است که کارخانه در آن انجام می‌شود. این مکان دور از فضاهای اصلی، در طرف دیگر حیاط به دلیل حفظ محریمیت و تهویهٔ بهتر جانمایی می‌شد.

- حصار: همان حیاط است که در زبان محلی در مورد فضای باز که سقف نداشته باشد، به کار برده می‌شود. از این فضا برای پخت نذری، خوابیدن، نشستن و مهمان‌داری نیز استفاده می‌کردند که به دلیل داشتن حوض و سایهٔ درختان در تابستان هوای مطبوعی داشته است.

- ایوان: همان ایوان یا بهارخواب امروزی است که در فصل تابستان برای نشستن، پذیرایی و خوابیدن از آن استفاده می‌کرده‌اند.

- زیرخان: برای استفاده از تهویهٔ مناسب و هوای خنک طبیعی زیرزمین، خانه‌ها را معمولاً نیم‌طبقه پایین‌تر می‌بردند. روی آن طبقهٔ بعدی را می‌ساختند که به آن زیرخان گفته می‌شود. ممکن بود یک خانه چندین زیرخان با کاربری‌های مختلف داشته باشد؛ کاربری‌هایی همچون مطبخ، حمام، اتاق نشستن، اتاق گنجه یا همان انباری.

- وریوان: فضای جلوی ایوان که مسقف است ولی دیوار جلو ندارد. از این فضا در هوای گرم به دلیل ارتباطی که با هوای خنک حیاط داشت، برای خوابیدن و نشستن استفاده می‌کردند.

- مستراح یا سروادیش یا آوودس: همان سرویس بهداشتی است.

- اتاق فرش: اتاق بزرگی است که برای پذیرایی از مهمان آماده و تمیز نگهداری می‌شود. در صورتی که هم‌زمان چندین پسر ازدواج کرده بودند، یکی از پسرها و عروسش می‌توانست در این اتاق زندگی کند.

- صندوق‌خانه: اتاق کوچک تاریک که معمولاً در انتهای اتاق دیگری جای گرفته باشد. در آن کمدی به نام گنجه می‌گذاشتند که افقی بود. رختخواب‌ها را روی آن می‌چیدند. خوراکی‌ها و لباس‌ها را هم داخل آن به صورت مجزا می‌گذاشتند.

- اتاق پرگه: در بین اتاق‌هایی که درشان به ورترمه باز می‌شود، اتاقی که آخر یا دورتر از اتاق‌های دیگر بود، برای نام‌گذاری راحت‌تر به آن اتاق پرگه می‌گویند. هر کاربری‌ای ممکن است داشته باشد؛ مثلاً به‌عنوان اتاق تعویض لباس، اتاق عروس و داماد و....

- اتاق بیچگه: وقتی چندین اتاق به ورترمه باز می‌شود، اتاق کوچک‌تر را بیچگه می‌گویند که کاربری‌های گوناگونی می‌تواند داشته باشد.

- اتاق شیروانی: اتاق بزرگ‌تری که معمولاً ساخت جدایی نسبت به بقیهٔ فضاهای خانه دارد و دارای سقف شیروانی است. معمولاً پسر خانواده با همسرش در این اتاق زندگی می‌کرد یا برای پذیرایی از مهمان غریبه از آن استفاده می‌کردند.

۴. یافته‌های تحقیق

اطلاعات به‌دست‌آمده از طریق مصاحبه با ساکنان خانه‌ها، توسط نرم‌افزار مکس کیودا دسته‌بندی شد. در این راستا بایستی برای نرم‌افزار مقوله‌ها تعریف شوند که کدام بخش از جواب‌ها را معیار قرار دهد.

جدول ۳: دسته‌بندی فضاهای موجود در هر دهه

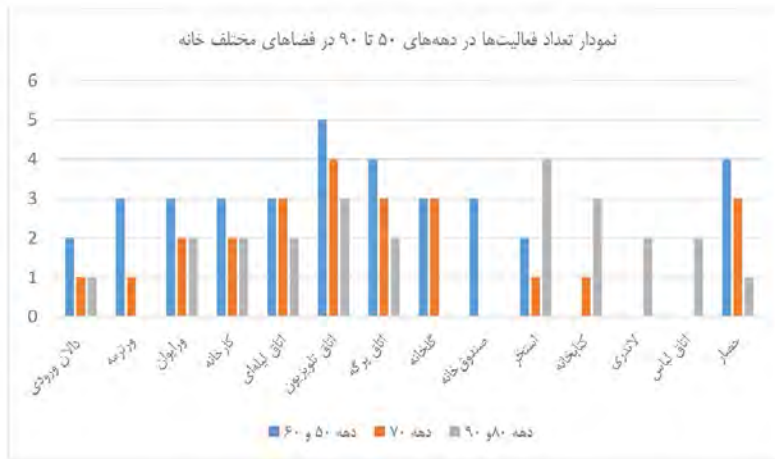
ردیف	نام فضا	دهه ساخت خانه		
		دهه ساخت ۷۰	دهه ساخت ۵۰ و ۶۰	دهه ساخت ۸۰ و ۹۰
۱	دالان ورودی	ندارد	دارد	ندارد
۲	راهرو ورودی	دارد	دارد	دارد
۳	اتاق تلویزیون	ندارد	دارد	ندارد
۴	اتاقی پرگه	ندارد	دارد	ندارد
۵	گلخانه یا پاسیو	ندارد	دارد	دارد
۶	صندوق خانه	ندارد	دارد	ندارد
۷	اتاق لیلله‌ای	ندارد	دارد	ندارد
۸	کارخانه	ندارد	دارد	ندارد
۹	ورایوان	ندارد	دارد	دارد
۱۰	ورترمه	ندارد	دارد	ندارد
۱۱	اتاقی L یا پذیرایی	دارد	ندارد	ندارد
۱۲	اتاق نشیمن	دارد	ندارد	دارد
۱۳	اتاق خواب شخصی	دارد	ندارد	دارد
۱۴	انبار	دارد	دارد	دارد
۱۵	آشپزخانه	دارد	ندارد	دارد
۱۶	فضای میز ناهارخوری	دارد	ندارد	دارد
۱۷	اتاق کار	ندارد	ندارد	دارد
۱۸	کتابخانه	ندارد	ندارد	دارد
۱۹	تراس یا ایوان	دارد	دارد	دارد
۲۰	لاندری	ندارد	ندارد	دارد
۲۱	اتاقی لباس	ندارد	ندارد	دارد
۲۲	هال خصوصی	ندارد	ندارد	دارد
۲۳	استخر یا حوض	ندارد	دارد	دارد
۲۴	حصار یا حیاط	دارد	دارد	دارد

برای شناخت بهتر این تغییرات در جدول ۴، نام فضاها از دهه پنجاه تا نود آمده و تغییرات کاربری و کالبدی آن‌ها از دهه پنجاه تا نود نوشته شده است. اطلاعات موجود در این جدول، مصاحبه‌های انجام‌شده و مشاهدات صورت‌گرفته از نمونه‌های موردی به‌دست‌آمده دسته‌بندی شده و اطلاعات کاملی از شیوه زندگی و تغییرات کالبدی خانه‌ها برای قیاس بهتر ارائه شده است.

جدول ۴: تحلیل تغییرات شیوه زندگی و کالبد از دهه پنجاه تا نود منتج از داده‌های نرم‌افزار مکس کیودا

نام فضا	تغییرات شیوه زندگی از دهه پنجاه تا نود	تغییرات کالبدی از دهه پنجاه تا نود
دالان ورودی	محل عبورومرور بوده و هست. تغییر نام پیدا کرده به راهرو یا پیش‌ورودی. ملاقات‌های کوتاه در قدیم در این مکان صورت می‌گرفته است. حریم بصری داخل نسبت به خارج است.	از فرم کالبدی باز و نیمه‌باز به بسته تغییر یافته و در ارتباط با حیاط و کوچه است.
ورترمه	محل نشست و گفت‌وگو و عبورومرور است که اکنون این فضا حذف شده است. حریم بین فضاهای داخلی خانه بوده است.	فرم کالبدی نیمه‌بسته و بسته دارد. در ارتباط با ورودی و اتاق‌هاست. در معماری جدید وجود ندارد.
ورایوان	خوابیدن و نشستن در فصول گرم، عبورومرور روزانه. امروزه نام آن به تراس، بهارخواب یا ایوان تغییر یافته است. در گرما نیز فعالیت نشستن و گفت‌وگو در آن صورت می‌گیرد.	فرم کالبدی نیمه‌باز دارد که در گذشته در ارتباط با ورترمه و حیاط بوده و اکنون در ارتباط با نشیمن و اتاق‌هاست با دسترسی مستقیم و غیرمستقیم.
کارخانه	تهیه غذا و ملاقات با همسایگان که اکنون به آشپزخانه تغییر نام یافته و فعالیت تهیه غذا با مشارکت همه اعضای خانواده صورت می‌گیرد.	فرم کالبدی از حالت بسته و در گوشه‌ای از حیاط به نیمه‌بسته تغییر یافته، به‌این ترتیب که یک یا چند دیوار آن برداشته شده است. از دسترسی مستقیم به غیرمستقیم تغییر یافته است.
اتاق لیل‌های	اتاق فرش هم به آن می‌گفتند و بعدها به اتاق ال‌شکل و سپس پذیرایی تغییر نام پیدا کرد. فعالیت پذیرایی از مهمان در آن، فرهنگ مهمان‌نوازی را نشان می‌دهد که در گذشته و اکنون وجود دارد.	از اتاق بزرگ و بسته به اتاق ال‌شکل در دهه هفتاد تغییر یافت و اکنون تبدیل به فضایی نیمه‌بسته در ارتباط با نشیمن و گاهی بخشی از آن تبدیل شده است. با دسترسی مستقیم یا غیرمستقیم.
اتاق تلویزیون	محل غذا خوردن و نشستن و گفت‌وگو و خوابیدن اعضای خانواده بوده است. اکنون فقط برای تلویزیون دیدن و گفت‌وگو و نشستن اعضای خانواده دور هم کاربرد دارد.	از یک اتاق بسته و نسبتاً بزرگ، تبدیل به یک فضای بزرگ و در ارتباط با همه بخش‌های خانه شده است. از دسترسی غیرمستقیم به دسترسی مستقیم تغییر یافته است.
اتاق پرگه	تعویض لباس، مشترک بین اعضای خانواده، این نام به اتاق خواب تغییر یافته که خصوصی شده و مورد استفاده فرزندان یا والدین است.	یک اتاق بسته بوده و هست. که عرصه آن از نیمه‌عمومی به نیمه‌خصوصی و سپس خصوصی تغییر یافته است. با دسترسی غیرمستقیم.
گلخانه	تأمین نور فضاهای داخل، نگهداری از گل و گیاه زینتی و تلطیف فضا، اکنون به‌دلیل استفاده بهینه از زمین این فضا حذف شده است.	با کالبد نیمه‌بسته و در ارتباط با ورترمه یا نشیمن و اتاق خواب‌ها تا دهه هفتاد بوده و بعد حذف شده است. عرصه نیمه‌خصوصی دارد و دسترسی غیرمستقیم.
صندوق‌خانه	نگهداری رختخواب، لباس، وسایل پذیرایی مهمان و برخی خوراکی‌ها. از آداب مهمان‌نوازی و آبروداری است. این فضا اکنون حذف شده است.	یک اتاق بسته که در انتهای اتاق دیگر جاگذاری می‌شد. عرصه نیمه‌خصوصی دارد با دسترسی غیرمستقیم.
استخر	حوض بزرگی وسط یا کنار حیاط قرار دارد. مورد استفاده بچه‌ها یا مردان که اکنون به استخر خصوصی مورد استفاده همه اعضای خانواده تبدیل شده و در کنار آن جکوزی و سونا هم می‌گذارند. موجب نشاط خانواده است.	از فضایی باز که در حیاط جانمایی می‌شد، به فضایی بسته که در پارکینگ یا زیرزمین جانمایی می‌شود تبدیل شده است و عرصه آن از عمومی به خصوصی با دسترسی غیرمستقیم تبدیل شده است.
کتابخانه	محل نگهداری و مطالعه کتب مورد علاقه اعضای خانه است که در قدیم به‌صورت فضای جدا و مشخصی نبوده است. ممکن بود یک ردیف از کمد قفسه‌بندی شود. اکنون در اتاق‌ها مطالعه صورت می‌گیرد.	در خانه‌های دهه هشتاد نود کالبد نیمه‌بسته یافته در ارتباط با نشیمن یا حال خصوصی است. با عرصه نیمه‌خصوصی و دسترسی غیرمستقیم. قبل از این وجود نداشته.
لاندری	شستن و خشک کردن البسه کثیف، توجه به نظافت خانه و لباس‌ها. در گذشته این امر در حمام یا حیاط صورت می‌گرفته و با آمدن ماشین لباس‌شویی در آشپزخانه همان‌جا لباس‌ها شسته می‌شود.	در خانه‌های دهه هشتاد و نود با کالبد بسته در ارتباط با اتاق خواب و حمام شکل یافته است با عرصه نیمه‌خصوصی و دسترسی غیرمستقیم.
اتاق لباس	محل نگهداری پوشاک، اکسسوری، تعویض لباس که در گذشته وجود نداشته است.	در خانه‌های دهه هشتاد و نود با کالبد بسته شکل یافته و در ارتباط با اتاق مستر یا اتاق دیگر است. عرصه خصوصی دارد با دسترسی غیرمستقیم.
حصار	رفت‌وآمد روزانه، نشستن، خوابیدن و ملاقات در هوای گرم. ارتباط مؤثر با حیاط. اکنون به یک ارتباط رفت‌وآمدی صرف بدل شده است.	کالبدی باز دارد که در ارتباط با کوچه و داخل خانه است و عرصه عمومی دارد با دسترسی مستقیم

در زیر تحلیل تغییرات شیوه زندگی و کالبد خانه‌ها از دهه پنجاه تا نود، تعداد فضاها و کاربری‌هایی که در هر دهه داشته‌اند، برای بررسی راحت‌تر در قالب یک نمودار نمایش داده شده است؛ فضاهایی که حذف شده و یا از دهه هشتاد و نود به بعد جاگذاری شده‌اند:

تصویر ۶: نمودار تعداد فعالیت‌ها در دهه‌های پنجاه تا نود در فضاهای مختلف خانه

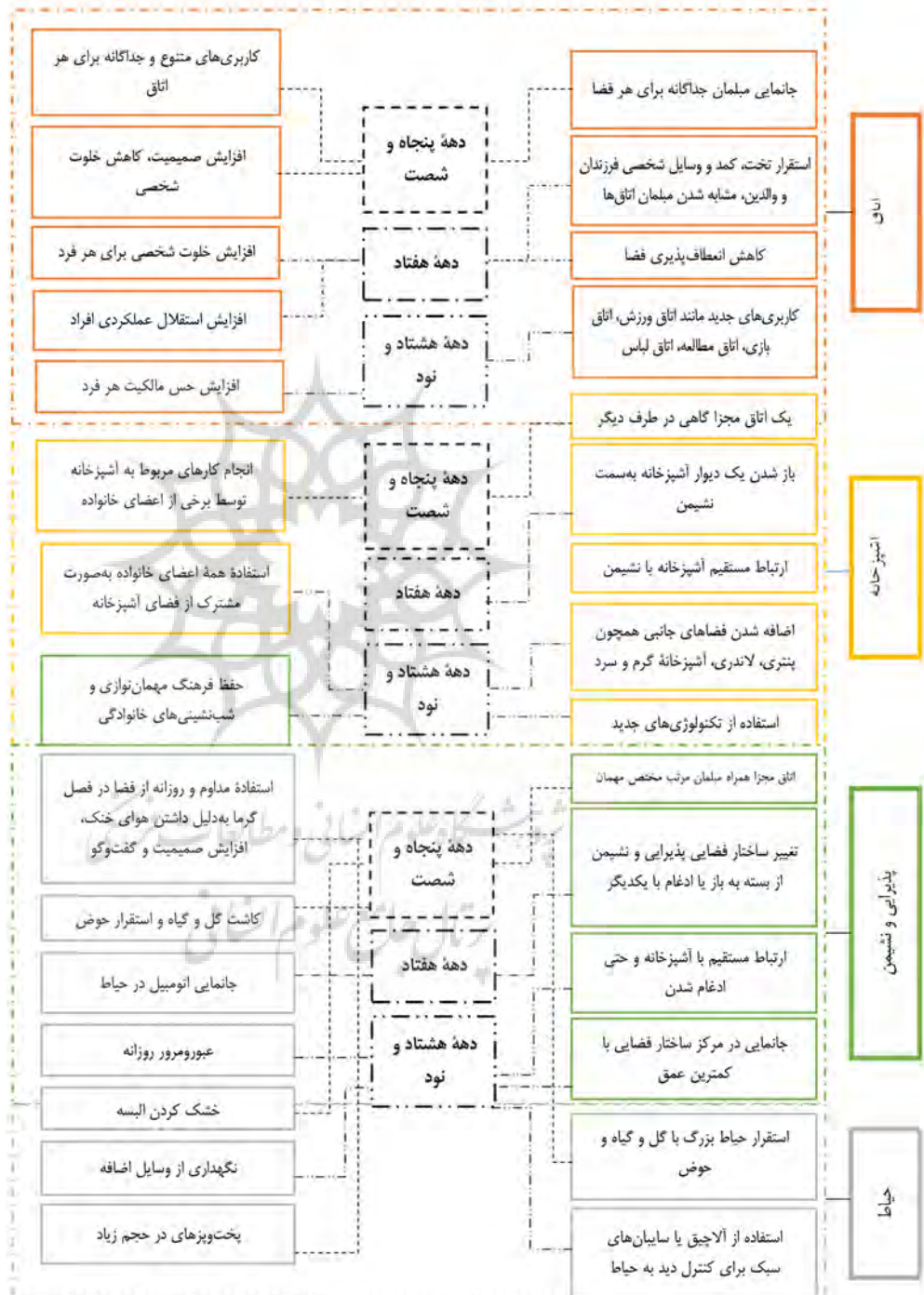
بر طبق مطالعات این مقاله، رابطه دوسویه میان ساختار فضایی و رفتار براساس روش پژوهش، توسط سه شاخص مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت: بستر فضایی، بستر رفتاری و تغییر فضایی. این سه شاخص هر یک به تنهایی برای درک و قیاس بهتر در جدول ۵ دسته‌بندی شده است:

جدول ۵: تعاملات محیط و رفتار در خانه‌های حیاطدار دهه پنجاه تا نود

ردیف	فضا	تعامل فضا و فعالیت	فعالیت دهه پنجاه و شصت	فعالیت دهه هفتاد	فعالیت دهه هشتاد و نود
۱	آشپزخانه	بستر فضایی	انجام کارهای آشپزی توسط بانوان	دیده شدن فعالیت‌های بانوان در آشپزخانه و همکاری اعضای خانواده	فعالیت و مشارکت همه اعضای خانواده و انتظام بیشتر
	تغییر فضایی	بستر رفتاری	حريم بصری	با حفظ حریم ایجاد دید بصری	حذف حریم بصری و یکی شدن با نشیمن
۲	اتاق	بستر فضایی	اتاق مجزا گاهی در طرف دیگر حیاط	باز شدن یکی از دیوارهای آشپزخانه به سمت نشیمن	ارتباط مستقیم آشپزخانه با نشیمن، جدا شدن فضای لاندردی و آشپزخانه گرم و سرد
	تغییر فضایی	بستر رفتاری	تقسیم فعالیت‌های اعضای خانه در اتاق‌ها به صورت مشترک، تلویزیون، تعویض لباس، خوابیدن، کمد وسایل	انجام فعالیت‌های شخصی فرزندان در اتاق مجزا	فعالیت‌های فردی در هر اتاق برای همه اعضای خانواده، خوابیدن جدا، مهمان داشتن جدا، کمد وسایل شخصی و...
۳	پذیرایی	بستر فضایی	صمیمیت بیشتر و نظارت اعضای خانواده بر یکدیگر	داشتن حریم شخصی فرزندان در مقابل پدر و مادر و انجام کارهای شخصی	استقلال بیشتر فرزندان و پدر و مادر
	تغییر فضایی	بستر رفتاری	تمیز بودن فضا و مهمان‌نوازی و بسته بودن در زمان نبود مهمان	داشتن تخت و کمد و وسایل شخصی فرزندان و پدر و مادر	داشتن تخت و کمد و وسایل شخصی و داشتن اتاق کتابخانه، اتاق بازی، اتاق کار و...
۴	پذیرایی	بستر فضایی	تمیز بودن فضا و مهمان‌نوازی و بسته بودن در زمان نبود مهمان	تخصیص یک فضای ویژه از خانه به پذیرایی و مهمان‌نوازی	ادغام نشیمن و پذیرایی و بزرگ‌تر کردن هر دو برای استفاده هر روز
	تغییر فضایی	بستر رفتاری	اتاق مجزا با اثاثیه مرتب و تمیز مختص مهمان	مهمان‌نوازی	مهمان‌نوازی
۴	بستر فضایی	بستر رفتاری	کاشت درختان، بازی کودکان، نشستن و خوابیدن و... در گرما	کاشت گل و گیاه و پارک ماشین و بازی کودکان و خوابیدن و نشستن و...	کاشت گل و گیاه و محل عبورمروور روزانه و خشک کردن لباس‌ها، محل وسایل اضافه
	بستر فضایی	بستر رفتاری	ایجاد صمیمیت و فعالیت‌های جمعی در فصل گرما و استفاده مداوم و روزانه	ایجاد صمیمیت و فعالیت‌های جمعی در فصل گرما و استفاده مداوم و روزانه	عبورمروور روزانه در صورتی که حیاط در جلو ساختمان باشد و نگهداری از وسایل اضافه در صورتی که عقب ساختمان باشد.
	تغییر فضایی	بستر رفتاری	حیاط بزرگ، با گل و گیاه و حوض تزئین شده	حیاط نسبت به قبل کوچک‌تر شده ولی همچنان مورد استفاده است.	حیاط کوچک برای نورگیری و تهویه فضاهای داخلی

تغییر فضایی ← زمان → تغییر رفتاری

راهنما:
 دهه پنجاه و شصت
 دهه هفتاد
 دهه هشتاد و نود

تصویر ۷: تغییرات فضایی و تغییرات رفتاری در طول زمان از دهه پنجاه تا نود شمسی

در ادامه تغییرات فضایی و رفتاری در خانه‌های حیاطدار شهر ایلام از دهه پنجاه تا نود به صورت نمودار تصویری بیان شده است.

بر اساس یافته‌های به دست آمده در بخش‌های پیشین مقاله می‌توان به یک جمع‌بندی درباره رابطه هم‌پیوند ساختار فضایی و رفتار در خانه‌های حیاطدار شهر ایلام رسید. برای درک بهتر جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶: رابطه هم‌پیوند فضا و رفتار در خانه‌های حیاطدار ایلام از دهه پنجاه تا نود

ردیف	فضا	رفتار	رابطه هم‌پیوند میان رفتار و فضا
۱	آشپزخانه	آشپزی، نگهداری، شست‌وشو	بستر فضایی: ایجاد فضاهای لاندری، پنتری، آشپزخانه گرم و سرد بستر رفتاری: استفاده آسان تر همه اعضای خانواده و قائل نبودن به حریم بصری تغییر فضایی: تغییر از اتاق مجزا به فضایی با میلمان مناسب برای فعالیت‌های آشپزخانه
۲	اتاق	خوابیدن، نگهداری وسایل، تعویض لباس، پذیرایی از مهمان، تلویزیون دیدن، غذا خوردن، مطالعه	بستر فضایی: ایجاد فضاهای کتابخانه، اتاق شخصی، اتاق کار، اتاق بازی و... بستر رفتاری: ایجاد احساس استقلال و مالکیت بیشتر، قانونمندی بیشتر تغییر فضایی: تغییر میلمان، غیرمنعطف شدن، ادغام شدن
۳	حیاط	عبورومرور، نشستن، غذا خوردن، خوابیدن، کاشت گیاه و درخت، قرار دادن حوض و استخر	بستر فضایی: جایگزینی توسط تراس و بام بستر رفتاری: استفاده کمتر و عبورومرور روزانه تغییر فضایی: ایجاد فضاهایی برای کنترل دید بصری مانند آلاچیق و سایه‌بان

نتیجه

مطالعات انجام شده در این پژوهش نشان می‌دهد ساختار فضایی خانه‌های حیاطدار شهر ایلام از دهه پنجاه تا نود درگیر دو مرحله تغییرات شده‌اند: تغییر اول در اواخر دهه شصت صورت گرفته است؛ به این ترتیب که حیاط خانه‌ها کوچک‌تر و فضای ساخت بزرگ‌تر شده و توسعه بیشتر در عرصه نیمه‌عمومی صورت گرفته است. فضاهایی همچون اتاق‌ها از میلمان منعطف و چند کاربری بودن به سمت میلمان ثابت و کاربری واحد پیش رفته‌اند. فضای آشپزخانه با تخریب حداقل یک دیوار به سمت نشیمن و پذیرایی باز شده است. فضاها به جای قرار بیشتر به داخل خانه آمده‌اند. نشیمن به جای حیاط در مرکز خانه قرار گرفته است. تغییر بعدی مربوط به اواخر دهه هشتاد است. یکی از اصلی‌ترین این تغییرات متعلق به فضای حیاط است. این فضا به دلیل هم‌جوار شدن با ساختمان‌های چندطبقه و کم شدن مساحت آن، کارکرد قبلی خود را از دست داده است. همچنین اتاق‌ها خصوصی شده و از عرصه عمومی خانه کاسته شده است. فضاهای جدیدی به خانه اضافه شده که در گذشته وجود نداشته است. بسیاری از فضاهای گذشته تغییر نام یافته یا حذف شده‌اند به قسمی که نسل جدید دیگر آن‌ها را نمی‌شناسد. همانند اسم کارخانه که به آشپزخانه تغییر یافته و دیگر در گوشه حیاط نیست، بلکه به سمت نشیمن یا پذیرایی کاملاً باز شده است. فضاهایی همچون مطبخ برای حفظ حریم در برخی خانه‌ها مجدد به آن اضافه شده‌اند. فضایی همچون ورترمه، دیگر نامی از آن نیست و حذف شده است. ساختار خانه از مرکز‌گرا به شبکه‌ای تغییر یافته و نیمی از آن را فضاهای خصوصی در بر گرفته است. تغییرات رفتاری نیز با تغییرات کالبدی همگام بوده است؛ از جمله: افزایش حس مالکیت افراد خانه و داشتن فضای خصوصی بیشتر، تفکیک بیشتر کاربری‌ها، غیرمنعطف شدن فضاها با اضافه شدن فضاهایی همچون کتابخانه، اتاق بازی، پنتری، لاندری، آشپزخانه سرد و گرم. مشارکت بیشتر همه اعضای خانواده در آشپزخانه به دلیل دسترسی بیشتر به آن تغییر رفتاری است که قابل ذکر می‌باشد. برقرار نشدن ارتباط دوباره با حیاط همانند گذشته به دلایلی که نام برده شد، موجب تبدیل شدن آن به فضایی برای رفت‌وآمد صرف و جایگزینی آن با فضای تراس یا بام شده است.

آنچه در خانه‌های بومی شهر ایلام مشاهده می‌شود، به‌رغم تغییرات فیزیکی و کالبدی، فرهنگ مهمان‌نوازی است که همچنان حفظ و بخشی از خانه که نورگیرتر و دل‌بازتر باشد، به مهمان اختصاص داده شده است. صمیمیت بین اعضای خانه با جدا شدن اتاق‌ها از بین نرفته و فضای نشیمن جای خالی اتاق تلویزیون و اتاق فرش را پر کرده است. در ساعات پایانی روز همگی در این فضا جمع شده و گفت‌وگو می‌کنند یا در کنار یکدیگر کارهای شخصی خود را انجام

می‌دهند. اضافه شدن فضایی برای پارک ماشین موردی است که در دهه‌های پنجاه و شصت دغدغه‌ای برای حل آن وجود نداشت و اکنون بخشی از فضای خانه را به خود اختصاص داده است. در فصل گرما به دلیل جریان هوای خنک در فضای باز، خوابیدن در حیاط فعالیت مورد علاقه مردم بومی است که اکنون به دلیل داشتن دید واحدهای هم‌جوار امکان استفاده از حیاط مانند گذشته وجود ندارد. بنابراین ساکنان خانه‌های حیاطدار با گذاشتن سقف‌های سبک سازه‌ای یا چادرهای موقت یا ساختن آلاچیق‌های مسقف بدون جداره یا جانمایی تراس کوچک در ورودی به نام بهار‌خواب سعی می‌کنند همچنان شب‌ها در فضای باز بخوابند. با دانستن روند تغییرات پیش آمده در کالبد و رفتار می‌توان به معماری مطلوب‌تری برای ساکنان خانه‌های شهر ایلام رسید.

منابع

- آلتمن، ایروین. ۱۳۸۲. محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو، ازدحام. ترجمه علی نمازیان. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- الکساندر، کریستوفر. ۱۳۸۷. زبان الگو: شهرها. ترجمه رضا کربلایی‌نوری. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- بحرینی، حسین. ۱۳۸۶. فرایند طراحی شهری. تهران: دانشگاه تهران.
- برادران هروی، فاطمه، و مهدی حمزه‌نژاد. ۱۴۰۰. خوانش انواع حرکت در مسکن بر مبنای فرهنگ حریم معاصر، نمونه موردی: سه خانه برگزیده معماری معاصر ایران. فصلنامه علمی معماری و شهرسازی ایران، ش. ۲۲: ۲۶۹-۲۸۲.
- بهادری، منصور، رضا منصوری، و زکریا سلیمانی. ۱۳۹۵. معماری امروز ما. تهران: رصد علم.
- پاکزاد، جهان‌شاه. ۱۳۸۵. مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- حائری مازندرانی، محمدرضا. ۱۳۸۸. خانه، فرهنگ، طبیعت، بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به‌منظور تدوین فرایند طراحی خانه. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی مرکز شهرسازی و معماری ایران.
- حمزه‌نژاد، مهدی، و مهسا رادمهر. ۱۳۹۶. تحلیل اصول فضایی و الگوگزینی بهینه در معماری الگوگرای معاصر ایران. مطالعات معماری ایران، ش. ۱۱: ۱۴۵-۱۶۸.
- دانشگر مقدم، گلرخ. ۱۳۸۹. معماری و محیط طبیعی، کاربست رویکرد اکولوژیک در تحلیل تعامل انسان و طبیعت در محیط انسان‌ساخت. پایان‌نامه جهت دریافت درجه دکتری معماری. دانشگاه تهران، پردیس هنرهای زیبا: دانشکده معماری.
- راپاپورت، آموس. ۱۳۸۸. نظریه، فرهنگ و مسکن. ترجمه لیلا عمادی‌اللهیاری. فصلنامه آبادی، ش. ۶۱ و ۶۲: ۱۱۶-۱۲۵.
- _____ ۱۳۹۱. فرهنگ، معماری و طراحی. ترجمه ماریا برزگر و مجید یوسف نیاپاشا. ساری: سلفین.
- طاهری سرمد، فائزه، و علیرضا عینی‌فر، و آزاده شاهچراغی. ۱۴۰۰. مطالعه تطبیقی خانه‌های تاریخی و معاصر کرمانشاه به‌منظور شناسایی شیوه‌های توانمندسازی خرد فضاها. معماری و شهرسازی آرمانشهر ۳۵ (۱۴): ۱۳۳-۱۴۸.
- فون مایس، پی‌یر. ۱۳۸۶. نگاهی به مبانی معماری، از فرم تا مکان. ترجمه سیمون آبوزیان. تهران: دانشگاه تهران.
- لطیفی، محمد، و محمدجواد مهدوی‌نژاد. ۱۴۰۱. معاصر سازی الگوی مسکن بومی اصفهان بر پایه تحلیل روابط غیرشکلی پلان، نمونه موردی: خانه جنگجویان. مطالعات معماری ایران ۲۱ (۱۱): ۱۸۵-۲۰۳.
- لنگ، جان. ۱۳۸۱. آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. ترجمه علیرضا عینی‌فر. تهران: دانشگاه تهران.
- مداحی، سید مهدی، و غلامحسین معماریان. ۱۳۹۶. خوانش پیوند سازمان‌دهی فضایی خانه و شیوه زندگی بومی (مطالعه موردی: شهر بشرویه). مسکن و محیط روستا ۱۶۴ (۳۷): ۶۹-۸۴.
- مرتاض هجری، محمد، سید عباس یزدانفر، و سید باقر حسینی. ۱۴۰۰. بررسی روابط متقابل سبک زندگی و سازمان فضایی خانه، مورد مطالعه: خانه‌های مسکونی شهرستان رشت. مطالعات معماری ایران، ش. ۱۹: ۱۹۳-۲۱۳.
- معروفی، حسام، محمدرضا بمانیان، و منصور یگانه. ۱۴۰۰. تبیین عوامل کالبدی رفتار فضایی در خانه‌های سنتی شهر میبد. مطالعات محیطی هفت حصار، ش. ۳۵: ۳۱-۴۶.

- Alexander, Christopher. 1977. *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press.
- Gump, Paul V. and Adelberg, Bettina. 1978. Urbanism from the Perspective of Ecological Psychologists, *Environment and Behavior* 10 (2), Sage Publication, Inc.
- Nadoomi, R., A. Sharghi, M. Sheybani, and B. Saleh Sedghpour. 2022. The Implication of Spatial-dispersion Theory in Housing Genotypes of Boushehri Historic and Contemporary Houses. *Heritage Science* 10 (180): 2-22, <https://doi.org/10.1186/s40494-022-00783-6>.
- *An Interdisciplinary Cross-Cultural Study*. Edited by S. Kent. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zamani, M., M. Kheirollah, M.J. Asghari, H. Rezaee, and F. Vafae. 2022. Evaluating the Impact of Architectural Space on Human Emotions Using Biometrics Data. *Creative City Design* 5(2): 65-80.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۲۳ - بهار و تابستان ۱۴۰۲

۱۹۴

■ Spatial Organization and Way of Life in Ilam's Courtyard Houses (1350-1390 SH)

Sara Morad-beigi

Ph.D. candidate, Architecture, Department of Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University

Sara Jalalian

Assistant Professor, Department of Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University

Omid Dezhdar

Assistant Professor, Department of Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University

In the field of environment and behavior, the spatial organization of houses and the way of life have always had a mutual relationship, i.e., changes in the spatial organization of houses impact the way of life of residents. The way of life is directly related to cultural practices, daily activities, and norms of the residents, whose changes can be observed and explored. It is possible to get a correct understanding of the reasons behind the formation of different residential interior spaces and changes in their organization by studying the ways of life. In order to achieve this goal, examples of contemporary houses with courtyards in Ilam were selected dating from 1350 to 1390 AS which were grouped according to their construction decades. They all had two important features: they were not distinctive but common buildings in the city, and they allowed for studying resident behavior inside houses. The samples were coded from A1 to E4 according to their construction decade and to the location of the courtyard relative to the building. This case study uses a mixed method interpretive and comparative approach using library research, observation, and classification of data obtained from interviews with residents regarding behavior and way of life analyzed with MAXQDA software. The results show changes in the spatial organization of courtyard houses in Ilam. These changes are not only related to the location of the courtyard relative to the building mass but also related to the construction decade of the house, which can be explained according to the changes in cultural practices and way of life. According to this research, these changes regard the number of spaces, their names, their position in the plan, as well as the type and number of activities in each space during different decades (50s to the 90s). Due to the rich cultural hospitality of the native Kurdish people, the assignment of the best part of the house to the reception area is still observed in the way of life of the residents. The courtyard is one of the spaces that has undergone reduced usage and furniture change, as explained in the discussions.

Key words: lifestyle, behavior system, spatial organization of the house, Ilam